

HROZBA A RIZIKO V BEZPEČNOSTNÍ TERMINOLOGII

Josef Janošec

Abstrakt: *Pojmy hrozba a riziko jsou klíčovými slovy pro teorii i praxi problémů bezpečnosti a nebezpečnosti. Rozvoj objasňování těchto pojmů v teorii i praxi terminologie v České republice je popisován za období 1994 – 2010. Pro objasnění pojmu v terminologii jsou použity nástroje modelového vyjádření bezpečnostní reality ze sekuritologie. Slovo riziko je závislý výraz na hrozbě, ale i na chráněných hodnotách. Rozvoj teoretických poznatků bude podmíněn terminologickým sjednocováním, které by mělo provázet postup rozvoje vědeckého poznání problémů bezpečnosti a nebezpečnosti.*

Klíčová slova: *bezpečnostní terminologie, hrozba, riziko, sekuritologie, bezpečnostní realita, chráněná hodnota*

1. Úvod

V začátcích uvažování o způsobu poznávání problémů, které jsou propojeny s bezpečností a nebezpečností, pracovní tým bezpečnostní politiky České republiky dospěl v letech 1993 – 1994 k setkání se s pojmy „hrozba“ a „riziko“. V diskuzích bylo potvrzeno, že jde zřejmě o základní slova, která jsou v celé odborné oblasti používána. Něco již bylo o nich napsáno, ale bylo to obecné. Proto byl týmem organizován poměrně bohatý průzkum existujících zahraničních i domácích literárních pramenů, který měl napomoci ujasnění, co o těchto pojmech sdělují jiní autoři ve svých pojednáních. V následující diskuzi týmu k této problematice bylo potvrzeno, že tyto pojmy nejsou v kontextu teoretického rozpracování bezpečnostně – nebezpečnostní oblasti popsány a uchopeny.

Není možné přehlédnout, že se v různých oborech činnosti, jako jsou ekonomika, fyzika, kultura, geografie, medicína, ale i chov exotického ptactva nebo získávání osob druhého pohlaví, setkáváme rovněž s pojmy hrozba a riziko. Člověk, který poznává, projevuje zájem o něco jiného, než o to, s čím se denně setkává. Uskutečňuje poznávací proces proto, aby lépe porozuměl druhým lidem, kteří v tom jiném prostředí žijí, nebo proto, aby své poznatky sdělil dalším lidem, kteří to „nové“ ještě nepoznali. Člověk, který poznává, by se měl smířit s objasněním základních používaných pojmů.

Pojmy hrozba a riziko se staly součástí terminologie, jež pomohla postupnému rozvoji vědních disciplín, které se touto problematikou zabývají. Hrozba a riziko jsou klíčovými pojmy bezpečnostní terminologie. Nebylo tomu tak vždy, proto jsou přibližovány jak vývojové etapy, tak i pojetí pojmů z různých odborných pohledů.

2. Česká bezpečnostní terminologie Petra Zemana

Když se tvořily národní dokumenty v oblasti bezpečnostní politiky, několik let trvala pravidelně opakovaná diskuze o tom, jak by mohla vypadat celá oblast v budoucnosti a rovněž o používané terminologii. Nebyla to možná ta nejvýznamnější diskuze, která provázela počáteční období členství ČR v NATO, ale byly už přijaty základní zákony pro bezpečnostní a krizovou legislativu. Pro uklidnění odborně rozkmitané hladiny Ústav strategických studií Vojenské akademie v Brně organizoval odborné semináře a z pozice ředitele jsem zadal řešení projektu, který vyústil ve zpracování publikace „Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů“. Koordinátorem, hlavním redaktorem a člověkem, který se tohoto projektu ujal, byl RNDr. Petr Zeman, který ze zdravotních důvodů odešel z funkce ředitele Úřadu pro

zahraniční styky a informace. Proto se výkladovému slovníku, který si stanovil vysvětlení 35 pojmů, může pracovně říkat: „Česká bezpečnostní terminologie Petra Zemana“.

Volba hlavního editora nebyla nahodilá. Úřad pro zahraniční styky a informace (ÚZSI) je zpravodajskou službou České republiky. Jeho posláním je zabezpečovat pro ústavní činitele a orgány státní správy ČR včasné, objektivní a kvalitní zpravodajské informace, které mají původ v zahraničí a jsou důležité pro bezpečnost a ochranu zahraničně politických a ekonomických zájmů státu. (7) Tato instituce za vedení Petra Zemana v předchozích letech rovněž uskutečnila kroky na cestě k ujednocení používané terminologie a věnovala se zjišťování tehdejšího stavu poznání o této oblasti v zahraničí.

Bezpečnostní politika a bezpečnostní studia byla vyhodnocována jako obory lidské činnosti, které mají multidisciplinární povahu a v praxi jsou uskutečňovány několika rezorty státní správy: ministerstvy vnitra, obrany, zahraničních věcí, financí, hospodářství, školství, zdravotnictví, životního prostředí, zemědělství a také Správou státních hmotných rezerv, Českým báňským úřadem a dalšími složkami. Teoretické poznatky používané v různých odborných disciplínách a státních úřadech jsou rozličné a přesto by se v oblasti bezpečnosti a nebezpečnosti měli odborníci mezi sebou umět domluvit. Setkat se můžeme s vojenskou teorií, teorií mezinárodních vztahů, politologií, krizovým řízením, disciplínami managementu, základy mezinárodního práva, jinými právními disciplínami, ale rovněž s informatikou a bezpečností informačních systémů, komunikací, medicínou katastrof, technickými vědami, biologickými vědami, s vědami o zemi a dalšími obory, které mohou ovlivnit bezpečnostní politiku a bezpečnostní praxi. Historicky tyto obory vznikaly samostatně a mají svůj specifický jazyk, který odráží zpravidla izolovaně podstatu disciplíny a umožňuje vytváření teoretických konstrukcí. Řada praktických oborů (vojáci, policie, záchranáři, hasiči, zpravodajské služby) pěstují „teorii“ pouze ve vlastních kruzích, které nejsou pro veřejnou diskusi dostupné.

Po roce 1989 česká bezpečnostní komunita byla jen „teoretickou komunitou“. V pravém slova smyslu nebyla ustanovena a své teoretické výsledky vytvářeli výzkumníci a badatelé pro své odborné publikum samostatně, to je zvlášť vojenští odborníci, zvlášť badatelé v oboru mezinárodních vztahů, politologie, právních disciplín, kriminologie a tak podobně. V praxi je bezpečnostní politika uskutečňována vrcholovými orgány výkonné moci státu při krizových situacích, zejména v souvislosti s krizovým řízením.

Nový multidisciplinární obor, který se začal rodit k vysvětlení zákonů a zákonitostí bezpečnostní reality, který je zastoupen praxí tolika rezortů a vědních disciplín, se odráží rovněž v potížích s komunikací uvnitř tohoto oboru. Slova jsou důležitou komunikační materií a přijatá terminologie by měla naplňovat následující principy:

§ Princip ustálenosti, spočívá ve větší četnosti a návyku užívat pojem.

§ Princip systémovosti, propojení s dalšími pojmy oboru.

§ Princip přesnosti a jednoznačnosti, jasné stanovení hranice k dalším pojmům, k synonymům a sousedním oborům.

§ Princip rozvoje znamená, že pro další pojmy oboru může být použit jako východisko.

Vývoj situace v bezpečnostně – nebezpečnostní oblasti dovedl ČR po povodních roku 1997 k uznávané potřebě: **konečně formulovat základní nadrezortní bezpečnostní dokumenty**, jako jsou strategie, doktríny, politiky, zákony. Nově utvářená oblast byla terminologicky zanedbaná. Nové myšlenky neměly své pojmosloví, protože přežívaly staré tradice u tvůrčích i administrativních pracovníků. Projevovala se neochota uhnout ze svých pozic, pojmut celou oblast nově a společně. Základem bylo naplnit běžně používané pojmy konkrétním

obsahem, který bude nakonec všemi obecně akceptován. Uvědomme si, že ještě dnes jsme zvyklí používat některá slova, aniž bychom se příliš zamýšleli nad jejich obsahem. Ty pojmy se bezmyšlenkovitě tradují (politika, bezpečnostní hrozba, strategie).

Budeme-li pojmenovávat činnosti, které souvisí s poznáváním bezpečnostních a nebezpečnostních stavů, aktivit jako jsou bezpečnostní výzkum nebo bezpečnostní studia, pak nezbyvá dodat nic jiného, než že i v zahraničí jde o relativně mladou činnost, která teprve začíná s vytvářením své terminologie. Některé pojmy jsou poměrně zřejmé a srozumitelné (vnější bezpečnost, vnitřní bezpečnost, bezpečnostní komunita), ale i ty je třeba srozumitelně vymezit. Pro teorii mezinárodních vztahů konce 90. let sehrál významnou roli koncept sekuritizace (tzv. kodaňská škola mezinárodních vztahů) i uvědomění si role subjektů a objektů bezpečnosti v mezinárodních vztazích. Dále po roce 2000 se začala formovat sekuritologie jako nauka o bezpečnostní realitě.

Problém nedorozumění nebo neporozumění spočívá zejména v nejasném nebo nejednotném používání těch nejobecnějších pojmů. Tyto pojmy jsou běžně používány v obecném jazyku, který není specializovaný na konkrétní vědní disciplínu. Jsou to pojmy: **bezpečnost, zájem, hrozba, riziko, konflikt** a další. Všechny můžeme označit jako pojmy klíčové a ústřední. Z nich jsou odvozovány pojmy další, z hlediska posloupnosti a vztahů ty, které jsou podřízené, jsou na nižších stupních „významového schodiště“.

Klíčové pojmy jsou často vnímány a používány intuitivně. Intuitivní ale neznamená přesné. Obsah pojmů je jako rozmazaný („fuzzy and random“). Předpokladem pro takové vnímání je již zmíněný princip ustálenosti, to znamená, že je obvyklé jeho užívání v obecném jazyce. Zvláštností v češtině je například používání slov „národní“ a „státní“ v bezpečnostní terminologii (např. „státní bezpečnost“). Uplynulých 20 let přejímáme z anglofonní oblasti pojmy jako „národní bezpečnost“ a „národní zájmy“. Překlad z angličtiny, ale i jiných jazyků je někdy problematický. Existují opodstatněné důvody, proč tyto pojmy přejímáme. Je to zejména proto, že jsou to zažitá a poměrně dobře definovaná výrazy, které jsou používány mezi odborníky.

Slovníkové definice nabízejí vedle sebe několik významů podle jednotlivých disciplín, kde je možné a běžné konkrétní slovo používat. Mezi pojmy, které byly do nedávné doby krajně nepřesně používány, patří klíčové termíny: **hrozba a riziko**. Ilustrativním pojmem pro nepřesnost je slovo **krize**, jež se například používá natolik široce a metaforicky, že někdy téměř ztrácí schopnost označovat přesně stav, který má označovat.

3. Hrozba a riziko v bezpečnostní terminologii

Hrozby a rizika jsou součástí bezpečnostní reality, proto tyto pojmy rovněž patří do bezpečnostní terminologie. Bezpečnostní realita představuje objektivní stav, jehož vývoj jsme schopni popisovat abstraktními pojmy, zaznamenávat symbolickými zápisy a modelovat. Bezpečnostní realita je předmětem sekuritologie a tedy rovněž předmět bezpečnostního výzkumu.

3.1. Symbolický zápis statického stavu

Vztah mezi bezpečností a nebezpečností formou modelového vyjádření bezpečnostní reality (5) se promítá do entity tří základních odlišitelných komponent:

$${}^{s,t,r}BR = ({}^{s,t,r}B, {}^{s,t,r}BP, {}^{s,t,r}BS), \quad (3.1)$$

kde jsou indexy **s** – prostor, **t** – čas, **r** – stav (hrozba jako např. povodeň, průmyslová havárie, zemětřesení, požár). **B** je měřitelná hodnota intenzity bezpečnostního stavu (např. u

zemětřesení určeno Richterovou stupnicí), **BP** je model bezpečnostní politiky, **BS** pak model bezpečnostního systému.

Pro každý prostor, čas a stav, existuje uspořádaná entita, která znázorňuje model bezpečnostní reality. Významnou a rovněž empiricky potvrzenou skutečností je, že uvedené složky (**B**, **BP**, **BS**) lze v realitě vzájemně odlišit a jako výsledek samostatného pozorování nebo analyzování popsat. To znamená, že můžeme vytvořit v podstatě nekonečné množství bezpečnostních entit, které budou popisovat minulé, současné i budoucí stavy bezpečnostní reality podle námi zvolených hrozeb a situací v mikroprostoru nebo makroprostoru, podle způsobu vydefinování indexu „s“. Běžně jsou používány rozměry státu, kraje, obce, domu, prvku kritické infrastruktury.

Vyjádření sekuritologů je možné shrnout následujícím způsobem: „Naším úmyslem je zkoumat bezpečnostní realitu jako tu část objektivní reality, která v sobě zahrnuje všechny skutečnosti související s bezpečností a nebezpečností.“

Současnou zkušenost můžeme přiblížit tím, že před několika lety bylo pouze registrováno použití pojmu „bezpečnostní realita“. Vzhledem k terminologii můžeme hodnotit, že toto slovní spojení bylo dosud užíváno jen jako nahodilé, to znamená pro přiblížení obsahu, nikoliv pro jeho přesné vymezení. Následoval a ještě pokračuje proces pochopení a uznání, že je to předmět sekuritologie. Je to tedy nový pojem, nový terminus technicus, nové sousloví, které teprve získává svůj obsah, své sémantické objasnění.

Co zahrnuje bezpečnostní realita?

■ **Základní skladebné elementy – aktéry, vztahy, prostředí.** Mezi aktéry jsou bezpečnostní vztahy v určitém bezpečnostním prostředí. Jsou vztaženy ke konkrétnímu času, prostoru a situaci (hrozbě, ohrožení, stavu bezpečnostní události).

■ **Rovnováhu.** Není-li bezpečnostní realita v rovnováze, síly a prvky nebezpečnosti převažují nad bezpečností. Matematická formulace je vyjádřena rovností, je-li stav rovnovážný a nerovností, bude-li pravá strana převažovat levou nebo levá nad pravou. Promítají se zde ty části poznatků různých vědních disciplín, které se dotýkají udržování rovnováhy.

■ **Kvantifikaci.** Pravá a levá strana mají měřitelné hodnoty z hlediska intenzity **dobra** (bezpečnosti) a **zla** (nebezpečnosti), které můžeme vyjádřit jako energii zla (EN^-) a energii dobra (EN^+). Měřitelnost bezpečnosti, její intenzity a zprostředkovaně energie, která nahrazuje potenciální schopnost konání v objektivní realitě, ještě není plně vyřešená a objektivizovaná. Tato energie má v materiální oblasti známé vyjádření při využití Einsteinova vztahu: $E = m \cdot c^2$. Z praktických pozorování nerovnovážných stavů bezpečnostní reality víme, že rovněž duševní energie, která mnohdy zahrnovala vůli, přesvědčení, snahu, úsilí, odhodlanost, dovednost, lest i schopnost riskovat, nebo použít nové technologie, dokázala vytvořit takové doplňky hmotné energie, které i při nižší materiální energii vedla k vítězství. Takže výsledná energie (dobra nebo zla): $EN = E + \Delta E$ vedla k nerovnovážnému stavu a tedy k vítězství dobra nebo zla. To znamená, že $EN^- \neq EN^+$ za předpokladu, že bude naměřena nějaká hodnota energie, která bude hodnotě vždy kladná (EN^+ , $EN^- > 0$). Pouze orientace těchto energií může být protisměrná. Tato skutečnost znamená: 1. výsledná energie je **společnou materiální i duševní energií**; 2. jestliže platí $E = m \cdot c^2$, pak ΔE má slučitelné jednotky $[g \cdot (m/s)^2]$.

Co je jádrem problémů řešených sekuritologií?

Procesy popisu bezpečnostní reality, vyjádření speciálních stavů, které porušují rovnováhu

mezi aktéry a způsoby, které napomáhají zpětnému nastolení rovnovážného stavu. Tyto otázky jsou součástí předmětu sekuritologie, protože jsou objektivní a tedy i bezpečnostní realitou. Z toho vyplývá otázka: **Můžeme přesně poznat a dokonale popsat bezpečnostní realitu?** Odpověď by měla být: Budeme o to usilovat, ale bez terminologické přesnosti je jen malá pravděpodobnost, že se to podaří.

Co je rozumným cílem pro vědce v oboru sekuritologie?

Je to dokonalý popis a také nalezení zákonů, zákonitostí a vzorových postupů při nacházení rovnováhy v bezpečnostní realitě. Je to nalezení vysvětlení pojmů hrozba a riziko, jejich podložení racionálním zdůvodněním. Vědy obecně existují a jsou uznávány, jestliže potvrzují existenci zákonů, které jsou předmětem vědy. Zvláštní logikou je, že v případě souhlasu s předchozí větou musíme uznat také existenci vědomí, které je spojeno s člověkem. Vědomí vnímá zákony, protože kdyby bylo jenom objektivní a nebylo by subjektivní, pak bychom jistě žádnou vědu neměli. Další zvláštností je, že bez komunikace nic neexistuje. Teprve sdělený poznatek, který vnímá jiný člověk, je uznán jako poznatek. Pro vnímající subjekt tato skutečnost znamená, že existence čehokoliv je komunikací mezi objektem a subjektem. Každý subjektivní poznatek nutně působí zpětně na vnímanou objektivní realitu a tedy i bezpečnostní realitu. Důsledkem je, **že se objektivní realita mění**. To znamená, že nejen subjekt získal poznání o objektivní realitě, ale také objektivní realita vnímá toho, kdo ji pozoroval a mění se prostřednictvím komunikace mezi subjektem a objektivní (bezpečnostní) realitou. Tradiční věda předpokládá jednostranný informační tok od objektivní reality k vnímajícímu subjektu. Soudobé přístupy zvažují, že jde o oboustranný proces. Proto pozorování není jen jednostrannou činností. Hrozba je spojovaná s existencí nejméně dvou proti sobě stojících prvků: ohroženého a ohrožujícího. Platí to i v případě, kdy subjekt bezpečnostního zájmu je sám sobě hrozbou, protože se projevuje vnitřní rozpolceností.

3.2. Symbolický zápis dynamiky modelů

Model bezpečnostní reality je možné vnímat jako posloupnost statických snímků (3.1), které promítáme v časové posloupnosti jako filmové snímky, které se vzájemně odlišují zejména změnou času. V praxi je používán pojem scénář, který znázorňuje rozpis děje pro modelovací, inscenační, technické, vědecké nebo jakékoliv jiné účely. Bezpečnostní realita je jedna. V konkrétním okamžiku probíhá v kosmickém prostoru, na planetě Zemi, na území vybraného státu, města, podniku obrovské množství různých bezpečnostních dějů, jejichž scénáře mohou být modelovány. Zvolíme základní označení pro libovolný model (snímek) „**M**“ a pro definování modelového času index „**(ti)**“. Elementárními prvky modelu, který je statickým zobrazením stavu, jsou aktéři (**A**), jejich vzájemné vztahy (**R**) a prostředí (**E**).

$$M(ti) = (A(ti) \cap R(ti)) \cup E(ti) \quad (3.2)$$

Ve vztahu jednotlivé symboly znamenají: **A(ti)** je množina aktérů v modelu scénáře v čase **ti**, **R(ti)** je množina vztahů v modelu scénáře v čase **ti**, **E(ti)** je množina prostředí, v němž probíhají vztahy mezi aktéry v čase **ti**, \cap je průnik množin a \cup je sjednocení množin.

Dynamika vychází z porovnání dvou modelů v různých časech (**tx**) a (**ty**). Výsledek může být pro **(tx) ≠ (ty)** pouze **M(tx) = M(ty)** nebo **M(tx) ≠ M(ty)**. Protože výzkum je o změnách, které byly nebo mají být dosaženy, řešíme porovnání obou modelů.

$$\begin{aligned} M(tx) &= (A(tx) \cap R(tx)) \cup E(tx) \\ M(ty) &= (A(ty) \cap R(ty)) \cup E(ty) \end{aligned} \quad (3.3)$$

Zjištěný výsledek u elementárních prvků (**A | R | E**) může vést jen k jednomu z následujících pěti možných stavů (symbol „**|**“ znamená slovo nebo):

1. vznik nového $(\mathbf{A} \mid \mathbf{R} \mid \mathbf{E})$,
2. pokračování $(\mathbf{A} \mid \mathbf{R} \mid \mathbf{E})$ beze změn,
3. pokračování $(\mathbf{A} \mid \mathbf{R} \mid \mathbf{E})$ s vnitřními změnami,
4. pokračování $(\mathbf{A} \mid \mathbf{R} \mid \mathbf{E})$ po transformaci,
5. zánik $(\mathbf{A} \mid \mathbf{R} \mid \mathbf{E})$.

(3.4)

3.3. Odlišnost pohledu sekuritologie na bezpečnost

V čem se tedy liší sekuritologie od politologie, mezinárodních vztahů, mezinárodní politiky, obranné politiky, teorie obrany státu, válečné ekonomiky apod. Je to v tom, že vnímá svůj předmět – bezpečnostní realitu (**BR**) jako společné působení bezpečnostní politiky (**BP**), bezpečnostního systému (**BS**) a měřitelné (nebo plánované) intenzity bezpečnosti (**B**) ve sledované hrozbě (stavu) (**r**), v jistém čase (**t**) a prostoru (**s**). Pro konkrétní modelový čas (**ti**) jsou v bezpečnostní realitě vnímány dva modely, jeden bezpečnostní politiky, druhý bezpečnostního systému:

$${}^{s,t,r}\mathbf{M}(\mathbf{ti})_{BP} = ({}^{s,t,r}\mathbf{A}(\mathbf{ti})_{BP} \cap {}^{s,t,r}\mathbf{R}(\mathbf{ti})_{BP}) \cup {}^{s,t,r}\mathbf{E}(\mathbf{ti})_{BP}; \quad (3.5)$$

$${}^{s,t,r}\mathbf{M}(\mathbf{ti})_{BS} = ({}^{s,t,r}\mathbf{A}(\mathbf{ti})_{BS} \cap {}^{s,t,r}\mathbf{R}(\mathbf{ti})_{BS}) \cup {}^{s,t,r}\mathbf{E}(\mathbf{ti})_{BS}. \quad (3.6)$$

Tyto modely jednoho stavu, například povodně, mají jiné aktéry, jiné vztahy a trochu odlišné prostředí. Bezpečnostní politika v době předcházející povodně ovlivnila přijetí zákonů, zpracování povodňových plánů, stanovení úkolů pro složky bezpečnostního systému a v průběhu povodní jsou všechny zákony a dokumenty používány. Někteří aktéři bezpečnostní politiky budou do řešení povodní zasahovat. Bezpečnostní systém bude při povodních podle územního principu aktivován. Bude mít konkrétní aktéry a vztahy, které budou probíhat v zasaženém bezpečnostním prostředí. Modely obsahují všechny danosti materiální i duchovní povahy, které jsou s průběhem bezpečnostní události (povodně) spojeny. Sekuritologie v modelu například může zavést aktéra, kterým bude technika nebo technologie (cisterna automobilní stříkací, evakuační zavazadlo, siréna).

Jak je to s modely jiných vědních disciplín? Tak například mezinárodní vztahy mají aktéry státy a mezinárodní organizace. Model z pohledu mezinárodních vztahů by mohl být zapsán následujícím způsobem:

$${}^{s,t,r}\mathbf{M}(\mathbf{ti})_{MV} = ({}^{s,t,r}\mathbf{A}(\mathbf{ti})_{MV} \cap {}^{s,t,r}\mathbf{R}(\mathbf{ti})_{MV}) \cup {}^{s,t,r}\mathbf{E}(\mathbf{ti})_{MV} \quad (3.7)$$

Předmětem mezinárodních vztahů je zkoumání vztahů mezi státy, mezinárodními organizacemi a dalšími aktéry na této úrovni. Stav povodní by mohl být předmětem zájmu, jestliže by zasahovala nejméně do dvou států. Model by znamenal jisté filtrování situace z pohledu vědního oboru, nebyl by úplný a neuměl by odpovídat na bezpečnostní otázky spojené s komplexním řešením záchranných a likvidačních prací. Stejně tak je možné popsat politologii, která se zabývá politickými aktéry a to nejen v souvislostech bezpečnostní politiky. Rovněž další obory mají jiný předmět zkoumání, než sekuritologie.

T. G. Masaryk napsal: „Každá klasifikace věd je více či méně vyumělkovaná a nepřirozená. To tkívá v povaze věci samé a hlavně v okolnosti, že vědy spolu tak úzce souvisejí, že si velmi těžko můžeme představit vzájemný poměr všech, každé jednotlivé ke každé a ke všem.“ Mezioborovou toleranci naznačil slovy: „Věda může vědě posloužit buď věcně, nebo

metodicky; jiný poměr než užitečnost nás zde vůbec nemůže zajímat. Věda, jejíž látka je jednodušší, poslouží oné vědě, jejímž předmětem jsou věci složitější povahy.“

Předmět bezpečnostního výzkumu – bezpečnostní realita – byl specifikován pro poznávání možných cílů výzkumu (modely, aktéři, vztahy, prostředí, prostory, čas, hrozby a jejich rizika).

3.4. Hrozba a riziko v bezpečnostní teorii a terminologii

Hrozba a riziko jsou klíčovými pojmy. Když si položíme otázku, jsou-li to ty nejvýznamnější pojmy v teorii i praxi bezpečnosti a nebezpečnosti, nebo pojmy odvozené, není odpověď jednoznačná. Jen málo odborníků je řádným způsobem definuje, proto existují přístupy, které je považují za nedůležité.

Hrozba a riziko jsou součástí obecného (přirozeného) jazyka, který je používán pro odborná vyjádření, ale i v médiích. Pojmy mají jen něco připodobnit, bez konkrétní představy o formě hrozby. V odborném jazykovém prostředí, například v bezpečnosti informačních technologií, v managementu nebo řízení rizik a v některých odvětvích ekonomie, jsou oba pojmy dobře definovány. Riziko představuje nosný koncept sociologie.

Hrozba a riziko jsou v oboru sekuritologie, bezpečnosti, mezinárodních vztahů, politologie i vojenství výrazy velmi frekventované. V českém jazykovém prostředí se v obecné řeči a v žurnalistice „hrozba“ a „riziko“ užívají tak, že se obsahově překrývají. Oba výrazy se navzájem zaměňují a můžeme konstatovat, že častěji, než je tomu v angličtině nebo dalších jazycích.

Používání pojmů „hrozba“ a „riziko“, posuzujeme-li dokumenty bezpečnostní politiky ČR, bylo a někdy dosud není jednoznačné. Jazyk používaný v zákonech zlepšení stavu nepomohl. Ústavní zákon č. 110/1998 Sb., o bezpečnosti ČR používá pouze na jednom místě pojem „nebezpečí“ a „riziko“ ani „hrozbu“ neobsahuje. Krizový zákon č. 240/2000 Sb. uvádí, že „analýza a vyhodnocení bezpečnostních rizik“ je součástí krizového řízení.

Závěrečná zpráva z výzkumného projektu Ústavu mezinárodních vztahů Praha vydaná roku 1996 jako *Bezpečnostní politika České republiky* (13) je prvou prací, která usilovala z vícerezortního pohledu o vytvoření terminologie oboru. Pojmy „hrozba“, „riziko“, „ohrožení“ však ještě nepoužívala dostatečně přesně. „*Pojem ohrožení se často považuje za synonymum pojmu riziko, občas se chápe jako vyšší stadium rizika*“ (13, s. 82). „*Riziko je možné nebezpečí, že neproběhnou předpokládané jevy a rovněž je pojmem pro označení samotných jevů, které jsou spojeny s takovým nebezpečím (...)* Podle stavu připravenosti subjektu na riziko je možné rozlišovat rizika nepředpokládaná a předpokládaná (vědomá). Při jejich výskytu se mlčky očekává šťastný konec. (...) *Bezpečnostní rizika (rizika bezpečnosti) jsou stavy bezpečnostní situace (...), jejichž projevy mohou přivodit ohrožení subjektu bezpečnosti. (...) Rizika mají různou míru pravděpodobnosti výskytu a rovněž různě dlouhou cestu, kterou musí překonat od aktivace k přerodu v ohrožení.*“ (13, s. 86).

Položíme-li si otázku, co je klíčovým pojmem pro analýzu bezpečnostních rizik, pak dojdeme k závěru, že je to **hodnota**. V bezpečnostní terminologii jsou používána synonyma pojmu „hodnota“ jako například:

§ chráněný zájem – je to soubor základních hodnot, které jsou předmětem ochrany, což jsou například pro společnost zejména životy, zdraví, majetková práva obyvatel, životní prostředí a kritická infrastruktura. Je to rovněž právní pojem, který je vztážen k trestnímu postihu (zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, § 38, odst. 3 „*Při ukládání trestních sankcí se přihlédne i k právem chráněným zájmům osob poškozených trestným činem*“);

§ postulovaný zájem – je v zahraniční politice vyslovený, nebo předpokládaný zájem státu. Můžeme zde zahrnout předpoklad nepřerušovaného přísunu potřebných surovin, před lety například zájem o vstup do NATO nebo EU;

§ aktivum – je pojem užívaný v různých oborech lidské činnosti; znamená to, co máme a čeho si ceníme, v informatice jsou to uložená data, v účetnictví charakteristika majetku organizace (materiální i duševní vlastnictví).

Hrozba i riziko jsou pojmy, vztažené k chráněným hodnotám. Potenciál hrozby je důvodem k organizovanému úsilí o ochranu hodnoty. Hodnoty jsou vnímány a oceňovány prostřednictvím měřících postupů k jejich kvantifikaci, nebo prostřednictvím jiných postupů k vyjádření symbolického významu. Hodnoty jsou tedy základní a nezávislé proměnné k úvahám o hrozbách a následně o jejich rizicích. V průběhu procedur, které zvažují možnost působení hrozeb na hodnoty a při analýze pravděpodobnosti rizik, které z nich vyplývají, jsou zpravidla hodnoty v bezpečnostní realitě seřazeny do uspořádaného souboru při stanovení priorit. K přehledu mohou být připojena další kritéria, která mohou pořadí priorit změnit.

V bezpečnostní realitě mohou být označovány jako hodnota:

- § životy obyvatelstva,
- § zdraví obyvatelstva,
- § hmotný majetek,
- § duševní majetek,
- § životní prostředí,
- § kritická infrastruktura,
- § stabilita měny,
- § fungování národohospodářských mechanismů,
- § fungování státní správy a samosprávy,
- § kultura,
- § věda,
- § veřejný pořádek,
- § státní suverenita, územní celistvost,
- § dodržování právního řádu (zejména práv fyzických i právnických osob),
- § udržení utajovaných a citlivých dat jen pro osoby povolané,
- § objekty důležité pro obranu státu a objekty možného napadení,
- § další konkrétní objekty nebo instituce,
- § aktivita státu k udržení míru a dobrých vztahů s jinými zeměmi,
- § osobní svoboda, pověst jednotlivce atd.

Hodnoty jsou zranitelné. **Zranitelnost** vyjadřuje míru nedokonalosti hodnoty, tedy jakéhosi neúplného nebo děravého zajištění ideální existence. Hrozby jsou takovými stavy nebo aktivitami, které chráněnou hodnotu mohou poškodit nebo zničit. Nemusí směřovat jen do nedokonalostí hodnoty. Mohou například ve válce směřovat k jejímu zničení a nastavení hodnoty nové. Zranitelnost je možné konkrétně analyzovat. Smyslem takové činnosti je přijmout opatření, která zranitelnost sníží. Mohou ji v podstatě buď omezit, nebo plně

eliminovat prostřednictvím bezpečnostních protiopatření, pro něž jsou důležitým kritériem náklady. Protiopatření jsou prevencí zranitelnosti.

1. **Hrozba a riziko** jsou základní pojmy pro vyjádření strachu z toho, že dojde k nepříjemnému vývoji chráněných hodnot.
2. **Hrozba** je vždy primární, nezávisle existující, neodvozený fenomén, který chce nebo může poškodit nějakou chráněnou hodnotu. Je to vnější fenomén (činitel), existuje nezávisle na chtění člověka. Závažnost hrozby je (přímo) úměrná povaze chráněné hodnoty a tomu, jak je tato hodnota ceněna. **Neintencionální hrozba** je jevem přírodním, kde můžeme uvést hrozbu povodní, vichřice, zemětřesení, které jsou zpravidla náhodné povahy. **Intencionální hrozba** (antropogenní) je zamýšlená. Připravuje ji, spouští a uskutečňuje jedinec jako v případě hrozby teroristické akce nebo kolektivní aktér při hrozbě ozbrojeného konfliktu.

Riziko je vždy odvozené a odvoditelné z konkrétní hrozby. Míru rizika, tedy pravděpodobnost škodlivých následků vyplývajících z hrozby a ze zranitelnosti zájmu, je možno posoudit na základě *analýzy rizik*, která vychází i z posouzení schopnosti připravit se na čelení hrozbám. **Riziko je vyjádřením pravděpodobnosti vzniku hrozby**. Numerické hodnoty se tedy mohou pohybovat pouze od nuly (0) do jedné (1), při vyjádření v procentech od 1 do 100. **Příjatelné riziko** je stavem, kdy je vnímáno ohrožení, a jsou připravovány aktivity, jejichž cílem je snížení pravděpodobnosti, že nastane. Společenství, stát, jednotlivci se připravují tak, aby byly případné následky co nejmenší.

V technických a ekonomických oborech a rovněž v disciplínách, které se zabývají ochranou a bezpečností počítačových systémů nebo elektronických komunikací jsou veličiny exaktně změřitelné. Kvantifikovaná analýza rizik je běžným nástrojem, který obory používají a dosazují hodnoty do **rovnice rizika**. Pro neintencionální hrozby je používána rovnice

$$\text{Riziko} = \frac{(\text{Hrozba}) \times (\text{Zranitelnost}) \times (\text{Hodnota})}{\text{Protiopatření}} \quad (3.8)$$

Uvedená rovnice vyjadřuje, že čím jsou závažnější hrozba, zranitelnost a hodnota, tím je riziko vyšší, což je přímá úměra. Velikost protiopatření v nepřímé úměře riziko snižuje.

U **intencionálních hrozeb**, které se projevují událostmi jako úniky nebezpečných látek, průmyslové havárie, požáry, havárie dopravních prostředků, ztráty dat, nemusí být předem známo, zda škodu způsobil člověk (úmyslně nebo nedbalostí), nebo k ní došlo bez jeho zavinění. Z hlediska skutečné škody je tato informace málo významná, protože již došlo k poškození chráněných hodnot. Protiopatření jsou přijímána jak proti neintencionálním hrozbám, tak proti úmyslným pachatelům. Aktéři (**A**) intencionálních hrozeb (skuteční nebo potenciální pachatelé) se posuzují z dalších hledisek: schopnosti a motivovanosti způsobit škodu. Pro výpočet rizika z intencionální hrozby je používána rovnice

$$\text{Riziko} = \frac{(\text{Schopnost A}) \times (\text{Motivovanost A}) \times (\text{Zranitelnost}) \times (\text{Hodnota})}{\text{Protiopatření}} \quad (3.9)$$

Porovnáním vztahů (3.8) a (3.9) můžeme konstatovat, že **potenciál hrozby** je součinem schopnosti a motivovanosti aktéra.

Několik příkladů vyhodnocování rizik podle rovnice uvádí Mimra (4, 22 – 25), který implikuje, že cennější než samotné vyčíslení rovnic (obtížný proces, spory o přiřazení kvantitativní hodnoty pro konkrétní jev) je samotný myšlenkový model vztahu mezi hrozbou a rizikem, který umožňuje další podrobnější poznávání a popis.

Ve vědních oborech na sociologických základech jako je historie, mezinárodní vztahy, politologie je kvantifikace obtížná (suverenita, svoboda státu). Chráněné hodnoty jsou těžko uchopitelné z hlediska měřitelnosti různých faktorů, působí na ně velké množství mnohdy neznámých parametrů, které navíc mají různou úroveň. Do kvantifikace se promítá subjektivní vliv expertů, státních úředníků, politiků, jejich ideových hodnot a zájmů. Proto je rovnice rizika nezbytné vnímat jako kvazimatematický nástroj. Jeho využitelnost pro mezinárodní vztahy a volby odpovídajících strategií, pro mezinárodní politiku a jiné aplikace je jen orientační.

Mimra (4, 18 – 21) se věnoval rovněž diskuzi o závislosti jednotlivých proměnných v rovnici rizika. Hodnoty jednotlivých ukazatelů jsou proměnlivé s časem a závisí na chráněné hodnotě. Zranitelnost je charakteristikou hodnoty, jakýmsi sumářem děr, které snižují reálnou hodnotu. Protiopatření nejsou zdarma, proto platí, že zvyšují cenu hodnoty a tedy prakticky navyšují chráněnou hodnotu. Nejvíce nezávislou proměnnou, jak se při prvním pohledu jeví, je **Hodnota**. I když v bezpečnostní realitě například objekt hradu od doby výstavby do dnešních dnů ztratil jak ceněnou hodnotu, tak i umístění v prioritách. To znamená, že i tato hodnota je závislá na času i hodnotitelích. Proto můžeme označit posloupnost poněkud závislejších proměnných: **Zranitelnost, Hrozba (potenciál hrozby) a Protiopatření**. Výsledkem úvahy o míře závislých proměnných je, že nejvíce závislou hodnotou je **Riziko**.

Rozvoj sekuritologie, který bude orientován na jednotlivé pojmy (jak bylo popsáno v částech 3.1, 3.2 a 3.3), jež jsou prakticky užívány ve vztahu k řešení mimořádných událostí nebo krizových stavů, může napomoci rozvoji teoretického poznání takových procesů, jako je stanovování adekvátních protiopatření proti možným důsledkům hrozeb. Poznání správného obsahu chráněných hodnot, kvantifikace odpovídajících sil a prostředků zahrnutých do protiopatření. To všechno jsou problémy, k jejichž řešení se terminologickou přesností může praxe přibližovat. Celý soubor sekuritologických poznatků není založen jen na uvedených klíčových pojmech. Bude dále rozvíjen pro hledání prakticky použitelných řešení. Odborníci, kteří jsou propojeni s bezpečnostním systémem, s bezpečnostní politikou a praxí bezpečnostní reality, by měli intenzivně rozvíjet poznání, aby se podařilo nalézt přesnou, jasnou a všem srozumitelnou terminologii.

3. Závěr

Hrozba a riziko jsou klíčovými pojmy bezpečnostní terminologie, což bylo v celém příspěvku diskutováno. Na základě poznatků o vývoji bezpečnostní terminologie v podmínkách České republiky bylo uskutečněno historické shrnutí postupu poznání sémantiky pojmů hrozba a riziko od roku 1994 do roku 2010. Výkladový slovník z roku 2003 „*Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů*“ se věnoval vysvětlení 35 pojmů. Podle hlavního redaktora dokumentu – RNDr. Petra Zemana – byla část příspěvku orientována stručně představení významu „Česká bezpečnostní terminologie Petra Zemana“ pro objasnění pojmů hrozba a riziko.

V dalším byly vysvětleny teoretické nástroje sekuritologie pro objasnění významu a souvislostí pojmů hrozba a riziko. Vysvětleny byly přístupy, které odlišují statický a

dynamický popis bezpečnostní reality a odlišnosti modelových nástrojů sekuritologie od jiných vědních disciplín. Popsán byl přístup k zařazení hrozeb v teorii i terminologii a rozvedena logická konstrukce k určení významu pojmů. Úvahy byly dovedeny k pojmům hodnota, zranitelnost, protiopatření, schopnosti a motivace aktérů. Diskutována byla rovnice rizika a vyvozeno, že jde o kvazimatematický nástroj.

Připomenutí klíčových pojmů, které vedou po celou historii lidstva k vytváření bezpečnostních systémů, k vedení obrany, válek, hašení požárů, přípravě na zemětřesení, povodně, tsunami, vichřice, potlačování organizovaného zločinu a řešení ekologických katastrof podtrhuje potřebu rozvoje disciplíny sekuritologie pro řešení otázek bezpečnosti a nebezpečnosti. Upřesňování terminologie je v tomto úsilí základním opatřením.

Použitá literatura:

- [1] BECK, Ulrich. *Kosmopolitní stát*, Střední Evropa, roč. 17, číslo 110, 2001, s. 67 – 70.
- [2] *Bezpečnostní strategie České republiky*, 1999.
- [3] *Bezpečnostní strategie České republiky* [Usnesení vlády č. 80 dne 22. ledna 2001].
- [4] *Bezpečnostní strategie České republiky* [Usnesení vlády č. 1254 ze dne 10. prosince 2003]. Dostupná z WWW: <http://www.vlada.cz/assets/ppov/brs/dokumenty/bezpecnostni_strategie_2003.pdf>
- [5] FILIPEC, Josef, et al. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Studentské. vyd. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1347-4. s. 162.
- [6] EICHLER, Jan. *Příspěvek do diskuse o pojmech hrozba a riziko*. In: Mezinárodní vztahy 3/2001, s. 72 – 82.
- [7] EICHLER, Jan. *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*. Praha: MO ČR – AVIS, 2006, ISBN 80-7278-326-2, 303 s.
- [8] FRONEK, Josef. *Velký česko-anglický slovník*, Praha 2006, LEDA. ISBN 80-7335-068-8, 3336 s.
- [9] HAIŠ, Karel, HODEK, Břetislav. *Velký anglicko-český slovník*, Praha: Academia, 1. vydání 1984, v digitální podobě LEDA s.r.o., 1997. ISBN 80-85927-36-5.
- [10] HNILICA, Jiří, FOTR, Jiří. *Aplikovaná analýza rizika ve finančním managementu a investičním rozhodování*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2009, 264 s. ISBN 978-80-247-2560-4.
- [11] Informační technologie – Bezpečnostní techniky – Kritéria pro hodnocení bezpečnosti IT – Část 1: Úvod a všeobecný model. ČSN ISO/IEC 15408-1, vydal Český normalizační institut, 2001. Česká verze mezinárodní normy ISO/IEC 15408-1:1999.
- [12] JANDA, Jaroslav, EICHLER, Jan, HANDL, Vladimír, JANOŠEC, Josef, ŠEDIVÝ, Jiří a kol. *Bezpečnostní politika České republiky. Závěrečná zpráva z výzkumného projektu*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1996. 159 s. ISBN 80-85864-23-1.
- [13] JANOŠEC, Josef. *Sekuritologie – nauka o bezpečnosti a nebezpečnosti. Vojenské rozhledy*. Praha : MO ČR – AVIS. 2007, roč. 16(48), č. 3, s. 3 – 14. ISSN 1210-3292. Dostupný z WWW: <http://www.army.cz/avis/vojenske_rozhledy/2007/rozhledy3.pdf>.
- [14] JANOŠEC, Josef. *Bezpečnostní realita – předmět sekuritologie*. In: *Bezpečnost' a bezpečnostná veda*. [Zborník vedeckých a odborných prác]. Liptovský Mikuláš –

- Liptovský Ján: AOS gen. M. R. Štefánika so sídlom v Liptovskom Mikuláši, 2009, s. 27– 32. ISBN 978-80-8040-372-0.
- [15] JANOŠEC, Josef. Východiska k teorii řízení bezpečnostního výzkumu. In: *The Science for Population Protection*. 2009, roč. 1, č. 1, s. 17 – 37. ISSN 1803-568X. Dostupný z WWW: <<http://www.population-protection.eu>>.
- [16] KORZENIOWSKI, Leszek, Frederyk. *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*. Krakow: EAS Krakow 2008. 312 s. ISBN 978-83-925072-1-5.
- [17] *Malá československá encyklopedie*, Academia – NČSAV, Praha 1984 – 1987.
- [18] MASARYK, Tomáš, Garrique. *Výbor z díla: Pokus o konkrétní logiku (Německý orig.: Versuch einer concreten Logik (Wien, 1887))*. Masarykův ústav – Archiv AVČR. 1. české vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001. 261 s. Spisy T.G. Masaryka; sv. 3. ISBN 80-86495-05-1. Dostupný z WWW: <<http://www.mua.cas.cz/msu/fulltext/logika01.html>>.
- [19] MIMRA, Miroslav. *Komparace metod a terminologie vyhodnocování rizik*. (studie) Brno: Ústavu strategických studií VA v Brně, S–1–002, 2001, 30 s.
- [20] NOVOTNÝ, Karel. *Bezpečnostní systém České republiky*, učebnice, část 3. Vyškov: VVŠPV ve Vyškově, 2002. 214 s. ISBN 80-7231-084-5.
- [21] PETRÁČKOVÁ, Věra, KRAUS, Jiří a kol. *Akademický slovník cizích slov A-Ž*. Praha: Academia, 2000. 834 s. ISBN 80-200-0607-9.
- [22] RAŠEK, Antonín a kol. *Vnější a vnitřní bezpečnost země*. In: *Vojenské rozhledy*, ročník 11(34), č. 1, 2002, str. 3 – 19. ISSN 1210-3292.
- [23] RAŠEK, Antonín. *Naše reakce na nová bezpečnostní ohrožení*. *Parlamentní zpravodaj* 5/2002, s. 10 – 12.
- [24] *Reforma ozbrojených sil České republiky*. Dostupné na WWW: <<http://www.army.cz/scripts/detail.php?id=128>>, citováno 10. 8. 2002.
- [25] *Riziko a hrozba jako klíčové konceptuální pojmy*. (studie) Praha: Úřadu pro zahraniční styky a informace, 1999, 10 s. (otištěna v čísle 1 ročníku II (2000) *Bulletinu ANALÝZY A STUDIE Ústavu strategických studií Masarykovy univerzity*, str. 8 – 12.
- [26] ROBEJŠEK, Petr. *Bezpečnost. K morfologii klasického pojmu*. *Mezinárodní politika*, roč. 22, 1998, č. 12, s. 21 – 23.
- [27] SMEJKAL, Vladimír, RAIS, Karel. *Řízení rizik ve firmách a jiných organizacích*. (3., rozšířené a aktualizované vydání) Praha: Grada Publishing, a.s., 2010, 360 s. ISBN 978-80-247-3051-6.
- [28] ŠKVRNDA, František. *K vojensko-sociologické charakteristice bezpečnostních hrozeb*. In: *Vojenské obzory*, 2001, č. 2. Dostupné na WWW: <http://www.defense.gov.sk/e-ziny/obzory/clanok/20012_skrvrnda.asp>.
- [29] ŠKVRNDA, František. *Vybrané sociologické aspekty bezpečnostních rizik*. *Príspevok do diskusie o chápaní pojmu*. In: *Mezinárodní vztahy*, 3/2002, s. 81 – 88.
- [30] *Úřad pro zahraniční styky a informace*. Dostupný z WWW: <<http://www.uzsi.cz/cz/kdo-jsme.html>>. Citováno dne 10. 5. 2010.

- [31] WILDE, de J. H. *New Threats on the Security Agenda*. s. 91 – 115, In: M. Drent, D. Greenwood, P. Volten (eds.) „Towards Shared Security, 7-Nation Perspectives“, Harmony Papers No. 14, The Centre of European Security Studies, 2001.
- [32] *Webster's New Universal Unabridged Dictionary*, Barnes & Noble Books, New York, 1996.
- [33] ZEMAN, Petr. *Riziko a hrozba – příspěvek do diskuse*. (Konference Vysoké školy Karla Engliše v Brně 11. 12. 2001) Brno: Sborník „Bezpečnostní systém České republiky“, Nakladatelství Linie pro Vysokou školu Karla Engliše, Brno, 2002; s. 85 – 96; dále předneseno jako úvodní referát na pracovním semináři ÚSS VA „Česká bezpečnostní terminologie“ 14. 12. 2001.
- [34] ZEMAN, Petr a kol. *Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů*. Brno: ÚSS VA v Brně, 2003. 156 s.

Kontaktní adresa:

doc. Ing. Josef Janošec, CSc.
Ministerstvo vnitra
Generální ředitelství Hasičského záchranného sboru ČR
Institut ochrany obyvatelstva, ředitel
Na Lužci 204, 533 41 Lázně Bohdaneč
Česká republika
Email: josef.janosec@ioolb.izscr.cz
tel.: +420 950 580 220; fax: +420 950 580 228